УДК 572:141.319.8(045)

ЛЮДИНА ЯК НОСІЙ ДУХОВНОГО ЖИТТЯ

В.Г. Шапоренко, аспірант Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова

Стан антропологічного дискурсу в сучасній (постнекласичній) філософії науки набув особливого значення з огляду на загальну тенденцію до відродження людиномірності наукового знання в його духовно-практичних і смисложиттєво-ціннісних вимірах. Тема є методологічним складником дискусій про взаємозумовлені тенденції розвитку наукового пізнання, засади процесів інтеграції знань і міждисциплінарного синтезу, гуманізації та гуманітаризації науки, формування сучасної гуманітарно-наукової парадигми знання, вдосконалення новітньої наукової картини світу і т.ін.

В статті розглядаються актуальні проблеми існування людини у складному плинному багатовимірному світі з позиції сучасних наукових досліджень. Особлива увага приділена синергетичному розумінню складного світу людини з погляду психосинергетики, психології, когнітивістики, соціального знання; аналізуються нелінійні процеси у сучасній постнекласичній науці, презентується синергетичне бачення сучасних наукових об'єктів – живого, соціальних мереж, віртуальності тощо; розглядаються когнітивні складники сучасного трансформативного навчання, трансверсальних компетенцій як навичок XXI століття, сутність та зміст когнітивних технологій в освіті як адаптивних стратегій людини в складному світі.

***Ключові слова**: міждисциплінарний синтез, гуманізація, гуманітаризація науки, антропологічний дискурс, духовність, цінність.*

Постановка проблеми. Стан антропологічного дискурсу в сучасній (постнекласичній) філософії науки набув особливого значення з огляду на загальну тенденцію до відродження людиномірності наукового знання в його духовно-практичних і смисложиттєво-ціннісних вимірах. Тема є методологічним складником дискусій про взаємозумовлені тенденції розвитку наукового пізнання, засади процесів інтеграції знань і міждисциплінарного синтезу, гуманізації та гуманітаризації науки, формування сучасної гуманітарно-наукової парадигми знання, вдосконалення новітньої наукової картини світу і т.ін. Життя суспільства розуміється, як складний, цілісний процес активно-творчої діяльності людей, яка спрямована на засвоєння та перетворення світу, створення, збереження, примноження, засвоєння культури, у ході чого задовольняються, виробляються, розвиваються людські потреби. У сучасному суспільному житті щільно переплетені та рівно необхідні матеріальне, речове та ідеальне, духовне.

© Шапоренко В.Г., 2017,
http://doi.org/10.5281/zenodo.842673

Спрощена схема залежності духовно-культурного життя від економічного розвитку суспільства ще за життя Маркса викликала критику з боку його опонентув. Тому Енгельс, уже після смерті свого соратника, вніс ясність в це питання: Маркс, наголошуючи на первинності матеріально-економічних умов стосовно форм суспільної свідомості, мав намір підкреслити саме первинність суспільного буття, не заперечуючи активного характеру форм суспільної свідомості.

В. Андрущенко та М. Михальченко слушно зазначають про визнання марксизму з боку офіційної науки та ідеології, хоч з початку свого існування зазнавав критики. Духовне життя суспільства – це активно-творча діяльність людей – засвоєння та перетворення світу, яка є у виробництві, зберіганні, розподілі, споживанні духовних цінностей та ідеального змісту. Духовне життя суспільства охоплює не тільки ідеальні явища, але й суб'єктів духовного життя, які мають певні потреби, інтереси, ідеали, а також соціальні інститути, що займаються виробництвом.

Значний вплив на розвиток філософії XIX ст. в Україні мала творчість українського вченого зі світовим ім'ям, визнаного фахівця у галузі загального мовознавства, фонетики, граматики, семантики, етимології, діалектології, теорії словесності, фольклору, етнографії О.П. Потебні.

О. Потебня першим із українських філософів дав глибокий і всебічний аналіз проблеми взаємозв'язку мови і мислення. Показав, що мислення формується за допомогою мови, на її основі розкрив зв'язок мови не тільки з мисленням, а й у цілому з психікою. Характерною особливістю дослідницької практики Потебні є історичний підхід до дослідження питань співвідношення мови і мислення.

П. Юркевич як філософ за вічно змінними явищами природи, що сприймаються нашими органами чуття, намагався знайти незмінну ідею об'єкта; у цій ідеї мислення і буття тотожні. Істина відкривається не тільки мисленням, а й «серцем», оскільки пошук Істини пов'язаний з релігійними і моральними прагненнями людини. У процесі сходження до істини знання

пов'язане з вірою людини, яка є більш могутнім фактором, ніж просто емпіричний зміст мислення. Без любові, говорив Юркевич, не можна пізнати Бога; найвища сходинка у процесі сходження до абсолютного, тобто до Бога, є вже містичним спогляданням.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Слід звернути увагу на те, що значний вклад у розвиток філософії України зробили видатні вчені-природознавці другої половини XIX – початку XX ст. Ряд всесвітньо відомих учених, таких як М.П. Авенаріус, М.С. Ващенко-Захарченко, Д.О. Граве, Г.Г. Де-Метц, В.П. Єрмаков, Й.Й. Косоногов, Т.Ф. Осиповський, М.В. Остроградський, С.М. Реформатський, О.М. Сєверцов та ін., сконцентрували світоглядно-філософську увагу на обґрунтуванні положень про об'єктне, незалежне від свідомості людей існування світу. Вони мотивували прогресивні погляди на рух, простір і час як форми існування матерії.

Постановка завдання. У духовному житті України XIX століття відбулися події, що знаменували зародження та розвиток нової української духовної культури.

Виклад основного матеріалу дослідження. Насамперед, під впливом філософії Г. Сковороди формується новий тип українського національного інтелігента, який не тільки не цурався народного життя, а й свідомо намагався вивчати його побут, культуру, мову. Про зародження нової інтелектуальної культури та філософії, що ґрунтувалася на осмисленні реальної дійсності, аналізі суспільно-політичного життя свідчить діяльність Кирило-Мефодіївського товариства – таємної організації, що була створена в Києві у грудні 1845 року і проіснувала до березня 1847 року, коли її було розгромлено царським урядом.

Серед учасників товариства були: Микола Костомаров, Пантелеймон Куліш, Тарас Шевченко. Основною метою товариства було визволення України від соціального та національного гніту, об’єднання усіх слов’янських народів на основі духовності, християнської віри.

Духовне життя суспільства виступає, як самостійна сфера суспільного життя. Розподіл праці та соціальна диференціація суспільства привели до того, що духовна діяльність відокремилася в самостійний вид виробництва і стала заняттям окремих спільностей людей. Один з рівнів духовного життя суспільства зв'язаний зі спеціалізованим духовним виробництвом, спрямованим на задоволення переважно духовних потреб, з функціонуванням спеціалізованих соціальних інститутів, що професійно зайняті створенням, зберіганням та поширенням ціннісних орієнтацій. Результатом таких умовах є непрофесійна духовна діяльність та стихійна система розподілу, споживання духовних цінностей.

Питання філософії XIX ст. – співвідношення соціального добра і зла щодо конкретної людини в конкретних історичних умовах і стосовно його Батьківщини – України, необхідність знищення народом царського кріпосного ладу. Наслідком має бути – побудова суспільства справедливості, добра і свободи, що буде найсприятливішим тлом для щастя вільної людини у вільній Україні.

Філософія людської природи є одним із кінцевих утворень нескінченного і вічного. У цьому полягає неповторність і вічність людини. Переконаність у безмежних можливостях людського розуму і науки пізнати навколишній світ. І хоч людина не відразу, а поступово підходить до пізнання суті певних явищ, наука допомагає.

Філософські і соціально-політичні погляди XIX ст. складалися під впливом національної духовної культури, марксизму і частково позитивізму. У розмінні історії формується закономірність суспільного поступу, що виявляє елементи матеріалістичного осягнення прогресу, зокрема роль економічного життя як одного із чинників еволюції. Впевненість у здатності людини до необмеженого пізнання навколишнього світу, свідомий діалектичний підхід до розвитку в природі й суспільстві, а також у мисленні й методі пізнання. Простежується, економічний детермінізм у розумінні суспільства, підкреслення первинного значення економічних факторів і

матеріальних обставин життя народу, визначення боротьби народних мас як рушійної сили суспільного розвитку, звернення особливої уваги на неухильне зростання значення науки для працюючих класів, з'ясування об'єктивних причин класового поділу людей і виявлення тих негативних соціальних наслідків, до яких цей поділ призводить. Постійна увага до найновіших досягнень у галузі природознавства, особливо таких фундаментальних природничо-наукових концепцій, як теорія еволюційного розвитку Ч. Дарвіна.

Людина потребує передбачення майбутнього, їй потрібні знання, що в даний момент можуть і не мати безпосередньої користі, і тим самим складається певний надлишковий запас знань. Людина не просто існує, а й має здатність рефлексувати, самоусвідомлювати себе, а модусом і вектором її справжнього існування є саме можливість, а не дійсність. Людина є носієм свідомості, тобто особа. Всесвіт є сукупністю осіб - носіїв індивідуальної свідомості кожного організму. В такому сенсі ми можемо говорити про наявність людських осіб, рослинних особин, особин тваринних тощо. Кожна індивідуальна свідомість обмежена і залежить від інших свідомостей. Особи всесвітнього організму, що єднає індивідуальні свідомості в цілісність. Лише цій загальній свідомості властива абсолютна свобода, гуманістична спрямованість і загальне оптимістичне світовідчуття.

Життя людини є взаємодією організму з навколишнім середовищем, в результаті якої, з одного боку, внутрішні відносини пристосовуються до зовнішніх, а з іншого – зовнішні до внутрішніх. Пристосування внутрішніх відносин до зовнішніх називається сприйняттям, а зворотний акт – діяльністю. Ідеально особа спочатку одержуємо відчуття від зовнішнього світу, оцінюємо речі об'єктивно – в думці, з огляду на цінність їх, – в почутті. Із почуттів народжується воля, з волі – дія. Людині потрібні не просто корисні, а вірні, точні, істинні знання, спираючись на які може раціонально будувати своє життя, більш-менш точно передбачати майбутнє та за

допомогою наукових засобів наблизити його. Істина стає важливою духовною цінністю.

Суспільство – надбіологічна форма організації спільного життя людей, тому і потребує надбіологічних форм його регулювання. Саме у якості таких форм виступають моральні принципи, норми, цінності. їх виникнення обумовлено природними потребами спільного життя людей, а самі норми, цінності мають суспільно-історичний характер. Духовне начало в людині – це ціннісно-моральне начало. У філософії XIX ст. говориться про існування абсолютних цінностей в житті духу, які уможливлюють людське спілкування в просторі і часі культури. Любов – вищий прояв людяності і духовності – завжди спрямована не на саму цінність, а на носія цінності – на особистість.

Прагнення до задоволення духовних потреб призводить до вироблення та споживання духовних цінностей. Духовні цінності – ще один необхідний компонент духовної сфери. Поняття цінності виражає людське соціальне та культурне значення певних предметів, процесів, явищ дійсності. Цінності не об'єктивні і не суб'єктивні, належать суб'єкту, створюються ним, але у відповідь на властиві людині об'єктивні потреби, матеріальні та духовні, з урахуванням об'єктивних властивостей самих предметів, їх здатності задовольняти відповідні людські вимоги. Цінності виробляються людиною у відповідь на її потреби, мають конкретно-історичний характер. Але людині властиві і родові потреби. Тому відносність, мінливість цінностей не абсолютна, а має і певну сталість. У ході культурно-історичного життя виробляються такі цінності, які потім входять у систему загальнолюдських цінностей, хоча їх конкретний зміст змінюється з ходою історії. Цінності – певний зміст, людське значення предметів навколишнього світу; цінність – ідея та вимога, що звернені до дійсності, закони, які диктують її досконалість.

З кінця XIX століття впливовим став позитивістський напрям з його установкою на точне знання. Аналіз філософської антропології свідчить, що зверненням до Бога як вищої духовно-ціннісної інстанції логічно

завершуються всі антропологічні пошуки. Водночас у ньому були чітко виражені й суб'єктивно-ідеалістична та агностична тенденції. У своєму історичному розвитку позитивізм пройшов кілька етапів. Згідно з позитивістськими поглядами, наука повинна бути позитивним знанням, яке спирається на данні досвіду. Справа науки – констатувати, описувати, класифікувати факти досвіду, встановлювати зв'язки між ними, послідовність явищ, тобто виявляти закони. Щодо філософії, то вона, на думку позитивізму, повинна займатися узагальненням висновків конкретних наук, систематизацією наукового знання.

Усі духовні цінності виникають у відповідь на природні духовні потреби людини, що вплетені у її реальне життя. Суперечність між належним та сущим не означає потойбічність належного, а лише недосконалість сущого, долаючи яку людина і виробляє духовні цінності та ідеали як необхідні орієнтири на своєму життєвому шляху. Світ духовних цінностей має багато вимірів та є невичерпаним.

Істина – не тільки пізнавальна цінність. Істинним може бути вчинок, почуття, людина, її розвиток. Істина виступає характеристикою цілісного буття людини – це існування, яке відповідає власній суті. Ось чому в екзистенціалізмі істина визначається як свобода, свобода бути самим собою. Справжнє добро також пов'язано з наданням людині можливості бути самою собою, вільно розвивати власні сутнісні сили. Не можна створити людині добро через поневолення її, насильне примушення бути щасливою. Отже, триєдність цінностей Істини, Добра, Краси грунтується на свободі. Свобода ж, як цінність, історично співвідносна з цінностями рівності та братерства. Ці цінності не втрачають привабливості і в сучасних умовах. Духовний і соціальний досвід розвитку людства показав, що рівність можлива тільки як рівність у свободі. Ще Григорій Сковорода, як і багато інших мислителів, наполягав, що рівність – це «нерівна усім рівність».

Ціннісне ставлення до світу неможливо без віри, надії, любові. Любов народжує співчуття та милосердя. Інколи вважають, що ці почуття те ж саме,

що і жалість, а жалість – принижує людину та, за виразом Фрідріха Ніцше, є ідеологією слабких і безвільних. Але поняття співчуття вже за своєю етимологією передбачає, що людина частину страждань іншого бере на себе, допомагає йому вистояти і тим самим проявляє акт любові, а на це здатна лише сильна людина. У філософії є давня традиція розглядати страждання як такі, що очищають людину, роблять її більш стійкою, примушують її замислитися над життям. Милосердя передбачає, що людина дає іншому надію, підтримує в ньому віру у себе, інших, у краще.

При розгляді особливостей духовних цінностей можна виявити суперечність не тільки між цінностями належного і станом реального світу, але й між цінностями офіційно визнаними та реально діючими, тобто суперечність у самому світі цінностей. Для більшості людей цінності стали проявом ідеології і реально не впливають на мотиви людської поведінки. Безсвідомі цінності, що служать безпосередніми мотивами людської поведінки, – це цінності, що народжені соціальною системою бюрократизованого індустріального суспільства, тобто власність споживання, суспільне положення, розваги, сильні відчуття та інші. Розбіжність між усвідомленими та неефективними цінностями, з одного боку, та неусвідомленими і впливовими, – з іншого, спустошує особу.

Цінним та благим є все те, що сприяє повнішому розгортанню специфічно людських властивостей і підтримує життя, а негативним – все те, що пригнічує життя та паралізує внутрішню активність людини. Життя тут розуміється не просто як біологічний процес, а як дійсно людське життя, у єдності тілесного, душевного та духовного. Усі норми великих гуманістичних релігій – буддизму, іудаїзму, християнства, ісламу – чи великих філософів гуманістів, починаючи з досократиків і закінчуючи сучасними мислителями, є загальне формулювання, визначення фундаментального принципу.

У вітчизняній філософській традиції увага до проблеми духовності завжди дуже щільна. Вже Київська Русь успішно виробила духовно-

моральний ідеал із перевагою духовного над матеріальним, щоб підтримати духовну домінанту життя («Повість минулих літ», «Домострой» тощо). Глибокі та оригінальні думки з такого приводу є в філософії серця, яку заснував Григорій Сковорода та розвивали видатні мислителі Микола Гоголь, Пантелеймон Куліш, Памфіл Юркевич і яка увійшла в основу українського характеру, українську ментальність, одна з провідних рис якої – кордоцентризм. За Сковородою, людина народжується двічі – фізично і духовно. Саме духовне народження є істинним, оскільки людина осягає «божественне у собі». Зародки духовності людини є у її серці від народження, але їх слід постійно плекати у собі, тому що їм протистоять могутні сили темної тілесності, все лихе у людині. Розгорнуте філософське обґрунтування животворчості людського серця дав Памфіл Юркевич, який доводив, що розум не вичерпує собою усього духовного життя. Якщо розум керує, то серце народжує. Серце випереджує розум у пізнанні, творчості, визначає моральне життя людини, пов'язує її з вічністю.

У розумінні категорія духовність, як переважно етична, визначає моральний вимір людської життєдіяльності, живе джерело доброчесностей людини, її моральну спроможність та вищу цінність і протиставлялася бездуховності. В сучасній некласичній та постклассичній філософії проблема духовності набуває дедалі актуальності. Українські дослідники, як і їх попередники, наполягають, що духовність – спосіб розбудови особистості, це, образно пише Борис Кримський, – зустріч із самим собою – своєю душею, внутрішнім Я. Це – вихід до вищих ціннісних інстанцій формування, конструювання особистістю самої себе. Це провідний фактор розумової гармонізації світу зовнішнього та внутрішнього, їх узгодження з моральними законами. Це – ціннісний зміст та спрямованість буття людини.

Духовність пов'язана з глибинним усвідомленням власного буття, його змісту, вищого блага, тому і виступає основним принципом самопобудування особи та суспільства, необхідною умовою подолання хаосу у внутрішньому та зовнішньому світі, підставою вільного, творчого, відповідального

ставлення до особистого та суспільного життя. Найчастіше духовність відносять до сфери свідомості, але лише звернення до людської діяльності дозволяє зрозуміти, наскільки ціннісні характеристики свідомості внутрішньо їй властиві. Про це свідчить добре відомий усім ефект «розтріювання» особи, коли особа міркує одне, каже інше, а робить третє. З іншого боку, звернення до свідомості дозволяє зрозуміти обмеженість саморозкриття людини у окремому акті діяльності та осмислити духовність як актуально невичерпану. Крім того, духовність неможлива без розуму та волі, які необхідні для знаходження, особистого обміркування та подолання тих суперечностей, з якими зустрічається дух у власному бутті, що укорінені у самій природі духовності.

Антиномічність духу, духовності знаходить прояв у тому, що дух, духовність постійно зустрічаються та спрямовані на подолання суперечностей, що укорінені у людському житті, людській особі, системі універсальних цінностей. Суперечності виникають і при співвіднесенні універсальних цінностей з реаліями повсякденного життя, при відтворенні цінностей та реалій в індивідуальній самосвідомості при доведенні знань про них до соціальної діяльності, тому духовне життя завжди супроводжується борінням духу, духовними терзаннями, муками, сумнівами. Тут виявляється ще один необхідний компонент духовного життя – совість. У духовному житті завжди задіяні не тільки свідомість, але й самосвідомість, елементи безсвідомого, емоційні, моральні, естетичні, інтелектуальні, вольові якості особи, її потреби, знання, вміння, навички. Духовність не обмежується лише ставленням до універсальних цінностей (абсолюту), включає і ціннісне ставлення до світу, а також до себе, які передбачають розвиток людської душі.

Філософ Іван Ільїн підкреслював, що там, де духовних необхідностей немає, а душевні можливості незчисленні, відбувається розпад особи, перетворення її на жертву дурних пристрастей та обставин. «Людина, яка духовно дефективна з дитинства, може виробити для себе навіть особливий душевний лад, який при поверховому спостереженні можна прийняти за

характер та особливі погляди, які помилково приймаються за переконання. Насправді, людина безхарактерна залишається завжди рабою власних пристрастей, полоненою вироблених душевних механізмів, що тримають її і є всесильними у її житті, які не мають духовних вимірів і утворюють криву її поведінки».

Висновки. Отже, духовність і душевність невідривно взаємопов'язані. Духовність відкриває людині цінності творчості, обрії досконалості та вічності, а душевність – цінності переживання, обрії світу та почуття. Духовність надає душевному обліку справжнього людського характеру, а душевність як емоційно-моральне ставлення до іншого як до самого себе, відкриває людині цінність іншого, що не зводиться до безпосередньої утилітарної значущості.

Людина – істота трансцендентальна та інтенціональна, прагне вийти за власні межі і в такому прагненні спрямована на інше. Але саме духовність перетворює ці прагнення у справжню причетність співбуття вічності, світу людині. Підводячи підсумок, зазначимо, що головний напрям еволюції сучасної релігійної філософії – це її «антропологізація» - висунення на перший план проблеми людини в світі, підкреслення гуманістичного змісту релігійного вчення, яке, як вважається, може стати плідним у розв’язанні проблем духовно-морального і соціального життя.

Література

1. Головко Б.А. Онтологія існування людини у Мартіна Гайдеггера //Феноменологія буття людини: сучасна західноєвропейська філософська рефлексія. – К. – 1999.
2. Головко Б.А. Філософська антропологія: Навч. посібник – К.: ІЗММ, 1997.
3. Єсипенко Д. Соціофілософський досвід К.Ясперса // Філософська думка. – 2000. – № 1. С. 79-93.
4. Памфіл Юркевич «Історія філософії; Філософія права; Філософський щоденник» – К.:Ред.журн. «Український світ», 1999. – 756 с.

ЧЕЛОВЕК КАК НОСИТЕЛЬ ДУХОВНОЙ ЖИЗНИ

В.Г. Шапоренко

Состояние антропологического дискурса в современной (постнеклассической) философии науки приобрел особое значение, учитывая общую тенденцию к возрождению

людиномирности научного знания в его духовно-практических и смысложизненных ценностных измерениях. Тема методологическим частью дискуссий о взаимообусловлены тенденции развития научного познания, принципы процессов интеграции знаний и междисциплинарного синтеза, гуманизации и гуманитаризации науки, формирования современной гуманитарно-научной парадигмы знания, совершенствования новейшей научной картины мира и т.д.

В статье рассматриваются актуальные проблемы существования человека в сложном изменяющемся многомерном мире с позиции современных научных исследований. Особое внимание уделено синергетическому пониманию сложного мира человека с точки зрения психосинергетики, психологии, когнитивистики, социального знания; анализируются нелинейные процессы в современной постнеклассической науке, презентуется синергетическое видение современных научных объектов – живого, социальных сетей, виртуальности и т. п; рассматриваются когнитивные составляющие современного трансформативного обучения, трансверсальных компетенций как навыков XXI века, сущность и содержание когнитивных технологий в образовании как адаптивных стратегий человека в сложном мире.

Ключевые слова: междисциплинарный синтез, гуманизация, гуманитаризация науки, антропологический дискурс, духовность, ценность.

MAN AS A CARRIER OF SPIRITUAL LIFE

Vitaliy Shaporenko

The article considers the anthropological discourse in contemporary (Postnonclassical) philosophy of science was of particular importance in view of the general trend towards the revival lyudynomirnosti scientific knowledge in its spiritual and practical life purport and value terms. The theme is a methodological discussion component of interdependent trends of scientific knowledge, the principles of Integration of knowledge and interdisciplinary synthesis, humanization and humanization of science, the formation of modern humanitarian and scientific paradigm of knowledge, improve the modern scientific world, etc.

The article considers actual problems of human existence in a complex Plandome multidimensional world from the perspective of modern scientific research. Special attention is paid to the synergetic understanding of the complex world of man from the point of view of psychoenergetic, psychology, cognitive science, social knowledge; analyzes nonlinear processes in a modern postnonclassical science, presented a synergetic vision of modern scientific objects, living things, social networking, virtuality, etc.; considers the cognitive components of the modern transformative learning, transversal competences as skills twenty-first century, the nature and content of cognitive technologies in education as adaptive strategies of man in a complex world.

Keywords: mizhdisciplinarniy synthes, humanizing, gumanitarizaciya sciences, anthropological diskurs, spirituality, value.